

Tanulmány

VINCZE GÁBOR

A Bakó László-ügy

EGY SZEGEDI REFORMÁTUS ESPERES ÜLDÖZTETÉSE AZ ÖTVENES ÉVEKBEN

A szegedi református egyházközségek 1945 utáni történetének feldolgozása még várat magára. Bár született már néhány dolgozat ebben a témában, de még mindig túl sok a „fehér folt”. Így azt sem lehet tudni, hogy az ötvenes években milyen egyházüldözés folyt a városban. Alábbiakban azt mutatom be, hogy Szeged legtekintélyesebb lelkipásztorát, esperesét hogyan és miért üldözték el az ötvenes évek elején.¹

A közfelfogás szerint Magyarországon az egyházak ellen indított *nyílt* támadások 1948-ban kezdődtek meg. Ez ugyan igaz, ám az sem hallgatható el, hogy már „a felszabadulás” utáni hónapokban internáltak vagy bíróság elé állítottak számos egyházi személyt. Az ötvenes évekkel ellentétben ekkor még viszonylag enyhe ítéletek születtek, és azok nagy részét is megsemmisítették másodfokon.² Azt is meg kell jegyezni, hogy az egyház belső viszonyaiba történő beavatkozás sem volt annyira nyílt, mint 1948-tól kezdve.

A „fordulat éve” a református egyház életében is mérföldkő volt. 1948 áprilisában *lemondásra kényszerítették* Ravasz Lászlót, a dunamelléki egyházkerület tekintélyes püspökét. Helyére Rákosi Mátyás jelöltje, Bereczky Albert került. Egy évvel később lemondani kényszerült Révész Imre, a tiszántúli egyházkerület püspöke is. Utódának megválasztása a rákosista egyházpolitika nyitányának tekinthető a Tiszántúlon. A debreceni püspök lemondásával megüresedett tisztség betöltése „alapos előkészületet” igényelt. Mivel az egyházi törvények szerint a püspökjelöltnek az adott egyházkerületben kellett előzően szolgálnia, Rákosiék jelöltjét, Péter János konventi külügyi és sajtóügyi előadót, a budapesti Filadelfia Diakonissza Intézet lelkészét (a lemondott Tildy Zoltán államelnök titkárságának vezetőjét³) először meg kellett választatni a Debrecen-Péterfia utcai egyház-

---

¹ Bakó László lemondásának körülményeit először Molnár János, a Debreceni Református Hit tudományi Egyetem Szegedi Vallás tanári Tanszékének docense ismertette. Lásd: Egy emlékirat margójára. In *Hit és tudomány: tanulmányok dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára professzor asszony ötvenévi teológiai, tanári és kutatói munkája jubileumára*. Kiadja a DRHE-Doktorok Kollégiuma Újszövetségi szekciója és a SRTA, Debrecen–Sárospatak, 2005, 208–227. (A továbbiakban: Molnár, 2005.) Ezúton mondok köszönetet neki, hogy lehetővé tette a Bakó-hagyaték áttanulmányozását.

² Révész Imre 1947-es püspöki jelentéséből az derül ki, hogy a tiszántúli egyházkerületben 1944 vége és 1947. május vége között 42 lelkész, 14 tanár és 31 tanító került valamilyen letartóztatásba. A lelkészek majd 20%-a ellen folytattak rendőri eljárást. Bővebben lásd Vincze Gábor: Egyháziak üldöztetése a „fordulat éve” előtt. (A hódmezővásárhelyi református egyházközség esete) = *Belvedere Meridionale*, 2007/1–2. 102–106.

³ Péter Jánosnak a Tildy Zoltán személye körül játszott sötét szerepét a történelmi kutatás még nem tárta fel. Egyébiránt állítólag 1949-től titkos tagja volt a Magyar Dolgozók Pártjának. Püspökként

község lelkipásztorává, ami még viszonylag simán ment. Az azonban elgondolkodtató, hogy ugyanez a presbitérium gyakorlatilag nem támogatta lelkipásztora püspökké választását – akárcsak számos más presbitérium sem. Ennek ellenére a beérkezett szavazatoknak a 64%-át kapta meg Rákosi bizalmasa. (Még a szegedi esperes, Bakó László is kapott 5 voksot.) Az 1949. december 15-én beiktatott püspök mellé fél évvel később megválasztották Erdei Ferencet, a valamikor tekintélyes szociográfiai író, aki 1945 után számtalan alkalommal bizonyította gerinctelenségét, azt, hogy Rákosiékat bármikor kész kiszolgálni. Az „örsegváltás” ezzel teljessé vált a tiszántúli egyházkerületben is – elkezdődhetett végre a „rendcsinálás”.

A rákosista egyházpolitika végrehajtója, az egyházban folytatott tisztogatások részbeni kezdeményezője a szovjet mintára felállított *Állami Egyházügyi Hivatal* (ÁEH) lett. Az MDP Titkársága javaslatára 1951. május 19-én létrehozott hivatal a Minisztertanács felügyelete alá tartozott. Vidéken a megyei tanácsok keretében a nagyhatalmú⁴ egyházügyi főelődök (megbízottak) irányították, illetve felügyelték az adott megye egyházakkal kapcsolatos tennivalóit. (Csongrád megyében a makói származású Óvári László felügyelte az egyházakat.⁵) A püspöki székhelyeken a megyei főelődök mellett püspöki megbízottak működtek. Az egyházügyi megbízottak magatartására nézve a következő rendelkezések vonatkoztak: „Legyenek határozottak, kemények, de ugyanakkor kellően udvariasak. Legyenek tekintettel a papi rangokra [...], de elsősorban politikai magatartásukból induljanak ki. Ne keltsenek félelmet, de ugyanakkor a túlságos barátkozás sem helyes. [...] Legyenek beszélgetéseikben óvatosak és főleg tartózkodóak. Ne legyenek agresszívek, hanem rugalmasan, mindenkor a Párt irányvonalának szem előtt tartásával járjanak el.”⁶

Az egyház „hozzáigazítása” a megváltozott viszonyokhoz a VI. Zsinaton történt meg, de előtte a „belső ellenzék” meg kellett szabadulni. Szabó Imrét Bereczky Albert – az ÁEH elnöke, Kossa István utasítására – 1951. november 26-án felszólította, hogy azonnal

---

végrehajtója volt az egyházat hátrányosan érintő állami intézkedéseknek (diakonisszaszervezetek megszüntetése, egyházi egyesületek feloszlása, egyházi földek „felajánlása”, teológiai akadémiák megszüntetése, anyaegyházközségek számának csökkentése, a Tiszáninneni Egyházkerület felszámolása stb.). 1953-tól 1990-ig tagja volt az országgyűlésnek, 1958-tól külügyminiszter-helyettes, 1961-től 1973-ig külügyminiszter. Ő volt a bolsevista egyházkoncepció első számú realizálója, legagresszívebb ideológiai megjelenítője az egyházon belül.

- ⁴ Cenzúrázhatták a püspöki körleveleket és egyéb kiadványokat, információkat gyűjtöttek, „káderrezték” a papokat. Kezdeményezték a „reakciós” („bethánista” stb.) lelkészek felfüggesztését, egyházfegyelmivel történő elmozdítását, sőt, az ÁVH-val együttműködve akár letartóztatást is javasolhattak. Havonta kétszer jelentést küldtek az ÁEH-nak és a megyei pártbizottságnak.
- ⁵ Az egyházügyi főelőd munkamódszerét az egyik jelentéséből lehet megismerni: „Magatartásomban a papokkal szemben soha nem felejtkezem meg [arról], hogy az állam megbízottja vagyok, ezenkívül pedig, hogy érezzék, hogy az állam megbízottjával állnak szemben, az állami kötelességek teljesítése terén jó munkát végző papokkal szemben figyelmesebb bánásmódot tanúsítok, ez igen bevált módszer.” Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML), az MDP Csongrád Megyei Bizottságának Archívuma XXXIII. 3., 31. fond, II. csoport, 149. őrzési egység (a továbbiakban: ő. e.) („Az egyházak és egyházi vezetőszemélyek munkájával kapcsolatos iratok, jelentések, levelek 1952. január 20 – 1953. december 15.”) 0012/6/1953.
- ⁶ Idézi: Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak. Az állam és az egyházak jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 66.

mondjon le minden egyházi tisztségéről.⁷ A budapesti esperes így a Zsinaton – bár nagy többséggel beszavazták a zsinati tanácsba – már nem is vehetett részt. A november 28-i ülésre siető karcagi lelkészt, Papp Bélát pedig útközben *letartóztatták* és 1952. február 15-én négy és fél év *börtönbüntetésre ítélték*.⁸

Ilyen előzmények után hozta meg a november 28-án ülésező Zsinat azt a határozatot⁹, mely lehetővé tette, hogy a püspökök kényük-kedvük (illetve a kommunista hatalom érdekei) szerint ide-oda „rakosgathassák” a lelkészeket. Hogy ezentúl „nem babra megy a játék”, afelől Bereczky Albert kétséget sem hagyott ezen az ülésen: „Ezért adtuk ki 1950. decemberében azt a Testvéri Izenetet, amelyben eligazítást adtunk. [...] Ez a Testvéri Izenet¹⁰ időben adott és bizonyos értelemben, bizonyos köröknek utoljára adott figyelemzés volt. [...] Aki nem értette meg a szót 1950-ben, még mindig megértheti 1952-ben...”¹¹

Volt azonban a Tiszántúlon egy esperes, aki nem akarta megérteni „a szót”: a szegedi Bakó László.

*

1896-ban született Szatmárnémetiben, apai ágon ősi szatmári nemesi családok leszármazottja volt. (Feltehetően már emiatt „gyanús” személynek számított az ÁEH Csongrád megyei főelőadója, Óvári László és Péter János püspök¹² szemében.) 1918-ban végzett a budapesti teológián, 1922-ben a szegedi református gyülekezet meghívta lelképásztoraúl. Aktív egyházszerző volt: a két világháború között jórészt neki köszönhetően három új, önálló református egyházközség létesült a római katolikus többségű városban, templomok, imaházak épültek. Két évtizeden keresztül szerkesztette a Református Híradót, a város köztisztelőnek örvendő, megbecsült polgáraként tagja volt a közgyűlésnek. Amikor 1948-ban a Békés-bánati Református Egyházmegye kettévált, magától értetődő volt, hogy ő legyen a Csanád-Csongrádi Református Egyházmegye esperese.

⁷ Arra hivatkoztak, hogy „egy másik Ravasz komplexust nem akarnak”. Lásd: „Ég, de meg nem emésztetik”. Szabó Imre lelképásztor naplói, 1914–1954., kiadja a Budahegyvidéki Református Egyházközség, Budapest, 2001, 206–219. (A továbbiakban: Szabó, 2001.) Szabó lemondatásának és a Tata melletti Baj-ra történő száműzésének körülményei erősen emlékeztetnek a Bakó László-ügyre ...

⁸ Bővebben lásd Balogh Margit: Ember és hatalom. Pap Béla református lelkész büntetőpere. = *Protestáns Szemle*, 1996./2, 132–144.

⁹ „...a bírói eljárás során az áthelyezés egyházi közérdekből akkor is kimondható, ha a bíróság sem a lelképásztor, sem a presbitérium, illetőleg az egyházközség hibáját nem állapítja meg. Ezen esetben az eljárás és áthelyezés költségeit az egyházkerület viseli. Ilyen ügyekben a jogerős ítéletet minden esetben az egyházkerületi bíróság mondja ki.” Idézi Barcza József: Egyházunk az 1956. évi forradalom idején és Ravasz László jelentősége. In *A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok*. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999, 173.

¹⁰ Szövegét közli: [Sic!] *Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*. (Szerk.: Ladányi Sándor – Keresztes Dániel – Hamarkay Ede). Exodus, Erdőkertes, 2006, 366–372. (A továbbiakban: Válogatott kövek...)

¹¹ Idézi Dienes Dénes: A Tiszáninneni Református Egyházkerület megszüntetése és visszaállítása. In *A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok*. Sárospatak, 1999, 230.

¹² Erre nyíltan utalt a püspök az 1952 őszi megyei lelkészkonferencián, mondván, hogy Bakó László maga is „a régi uralkodó rend tagjai közül származik...” CSML, 31. fond, 149. ó. e. 026/231/952.

Az új egyházmegye vezetője kezdettől fogva igen aktív volt. Bár nem volt nyíltan ellenzéki, de tudott volt róla, hogy nem híve a „szocializmusnak” nevezett sztálini totalitarizmusnak. Püspöke, Péter János bizonyára kezdettől fogva *ellenszenvvel* viseltetett iránta, már csak azért is, mert úgy tudta, hogy Bakó László ellene agitált a püspökválasztás idején. (Ennek épp az ellenkezője volt igaz!) Ráadásul szálka volt Óvári László szemében is. „Túlzott aktivitását” mi sem mutatta jobban, mint hogy megszervezte egyházmegyéjében az ún. „sáfársági alapot”. Ennek az volt a lényege, hogy a kongrua egy tetszés szerinti hányadát a lelképásztorok *önként* befizették egy közös alapba, és ebből támogatták a lelkész-özvegyeket és lelkész-árvákat, a diakóniai és missziói célokat. Ezt egyébként az egyházmegyei közgyűlés 1951 májusa (az ÁEH megalakítása) előtt jogerős közgyűlési határozattal hozta létre. Ez mindaddig nem zavarta az egyházi főeladót, míg föl nem hívta rá a figyelmet az a lelképásztor, aki súlyos konfliktusba keveredett Bakó Lászlóval.

Ez a lelkész Kádár Imre volt.¹³ Régi erdélyi lelkészcsaládból származott, 1907-ben született Krasznán, 1936-tól 1946-ig a szilágysági Varsolcon szolgált. Onnan egyes adatok szerint *kiutasították* a román hatóságok, míg más adatok szerint maga mondott le az állásáról, és *önként költözött át* feleségével a trianoni Magyarország területére. (17 éves lányukat, aki utánuk akart szökni, 1947 nyarán a határon lelőtték a román granicsárok.) 1946 őszétől Berekfürdőn missziós lelkészként működött, de a felettes egyházi hatóságok engedélye nélkül, ezért 1947 tavaszán kénytelen volt eltávozni onnan.¹⁴ Ekkor azonban szerencséje volt, mert meghívták Szentesre helyettesítő vallásoktató lelkésznek.

Innen hívta el lelképásztorának 1949 tavaszán az újonnan alakított fábiánsebestyéni egyházközség. Éveken keresztül kínlódott az alig ötszáz lelkes, koldusszegény gyülekezetben (gyülekezeti házat szereztek, 1951-re sikerült egy lelkészlakáshoz is jutni), de a folyamatos anyagi problémák, fizetési (törlesztési) nehézségek miatt egy idő után állandóan ígérgetni, hazudozni volt kénytelen. Emiatt a működése előbb-utóbb kiváltotta az egyházmegye nemtetszését. 1951. december 28-án *egyházmegyei elnökségi intéseben* részesült, ennek azonban semmi foganatja sem volt. Nyolc hónappal később, 1952. augusztus 19-én – azt követően, hogy Kádár Imre Bakó Lászlót szinte feljelentette egy augusztus 8-i levelében – a nála lévő írásos bizonyítékokra hivatkozva azt állította az esperes, hogy ő „az egyházmegye leghanyagabb és legfelületesebb lelképásztora. [...] Közel négy esztendő

¹³ A lelképásztor csupán *névrokona* annak a viszonylag ismert Kádár Imrének, aki „októbrista” emigránsként a két világháború között Kolozsváron élt. Ott az Erdélyi Szépmíves Céh egyik megalapítója, drámaíró, lapszerkesztő, színházrendező volt. 1944-ben Budapestre menekült, majd a rádiónál dolgozott, 1950-tól az Egyetemes Konvent főtanácsosa lett és teológiai tanár. 1956. október 31-én lemondott, de a Kádár János-féle „ellenforradalmi” rendszer megszilárdulása után – mintegy kompenzálva a korábbi „megingását” – megírta az *Egyház az idők viharában. A magyarországi református egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején* című visszataszító pamfletjét. 1956 előtt „kolozsvári” fedőnéven ügynöki munkára használták.

¹⁴ Kádár a karcagi nagybátyjánál (aki állami iskolai tanító volt) húzta meg magát, ő pártfogolta. Amikor kiderült, hogy a Diakónusképző Intézet berekfürdői igazgatója, Molnár Gyula fogja ellátni az ottani gyülekezet – tehát az ő missziós lelkészi munkája fölöslegessé válik, akciót indított maga mellett: 104 híve egy kérvényben azt kérte, hogy ne helyezték el, mert ragaszkodnak hozzá. Csakhogy a karcag-kültelki lelképásztor április 29-én megírta az esperesének, hogy az akció mögött Kádár áll és az aláírások egy része nem eredeti, ami valóban látszik az iraton, melynek lelőhelye: a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), I. 1. c. fond, (a Püspöki Hivatal igazgatási iratai), 490. doboz, ad 1126/1947.

fábiánsebestyeni lelkipásztori szolgálata alatt a gyülekezet lelki és anyagi értelemben olyan elesett állapotba került, hogy arra a szentes-központi egyházközség presbitériuma is felfigyelt, s arra [...] a mi figyelmünket is felhívta. – Ezt tette Gilicze László szentes-felső-párti lelkipásztor is 1952. május 5-i levelében. Válaszait, esedékes jelentéseit mindig csak sürgetésre küldte be Kádár Imre, a tartozásaival állandóan hátralékban volt és van. [...] Engedetlen, fűt-fát ígérő, de szavát meg nem tartó ember Kádár Imre; lefelé és felfelé fél-revezetni igyekszik; fáj kimondani, de tény, sorozatosan visszaeső értelemben hazudik.”¹⁵ Hogy ezek a súlyos vádak mennyiben igazak, azt csak újabb források megismerése után lehetne eldönteni, de egyelőre úgy tűnik, nem voltak alaptalanok.

Kádárt a sorozatos fegyelmi vétségek, a soha be nem tartott ígéretei, fogadkozásai miatt 1952. május 24-én választás elé állították: vagy megindul ellene a fegyelmi eljárás, vagy önként lemond. Ezek után a július 3-án kelt levelében szeptember 10-i hatállyal *lemondott állásáról*. Az egyházmegye elnöksége július 19-én a lemondást elfogadta, ő 27-én a presbitériumával is közölte döntését, mely azt tudomásul vette. Csakhogy hamarosan *meggondolta magát*. Hogy a pálfordulása mögött mi áll, egyelőre csak sejteni lehet, az azonban tény: augusztus 8-án egy már-már feljelentés-számba menő feljegyzést¹⁶ írt, melyet elküldött Óvári László egyházügyi főelőadónak. Ebben durva személyeskedésektől sem riadva vissza, nagyjából ugyanazzal vádolta meg Bakót, mint ami az augusztus 27-i Dél-magyarországban megjelent cikkben is olvasható.

Másnap, augusztus 9-én az egyházügyi főelőadó – „K”-vonalon kapott utasítás alapján! – magához hívatta Kádárt és meghallgatta a panaszát, majd ezt követően ő tanácsolta azt, hogy vonja vissza a lemondását. Ez 10-én meg is történt egy támadó, vádaskodó, önellentmondásokba bonyolódó levél formájában, melyben lényegében *lemondásra szólította fel az esperest* és az egyházmegyei gondnokot.¹⁷ Hogy-hogy nem, épp akkor, midőn 12-én kézhez kapta az esperes a lemondó nyilatkozatot (bizonyára az ÁVH-nak a postára telepített levélfelbontó részlege jelenthette, a várva várt levél megérkezését), beállított hozzá Óvári, aki a Kádár-ügyről faggatta, majd azt is felrótta neki, hogy az a Nagy Sándor a gondnoka, aki 1944 előtt a Pallavicini-uradalom jogtanácsosa volt.¹⁸ Az „elbeszélgetés-

¹⁵ Bakó László augusztus 19-i levele Péter János püspöknek. Gépirat-másolat, 731/1952. Itt jegyzem meg, az eddig megismert forrásokból számomra úgy tűnik, hogy az esperes sokáig igyekezett segíteni az elesett állapotban lévő Kádár Imrén. Amikor több alkalommal segélykérelemmel fordult az Egyetemes Konvent Elnökségéhez, kérését minden esetben támogatta az esperes. Az egyik – Péter Jánosnak írt, Kádár egyik újabb segélykérelméhez mellékelte 1951. június 15-i kísérő levelében azt írta, hogy „Nem érdemli meg a segítséget és mégis »megérdemli« – mert nagyon rá van utalva testi és lelki értelemben egyaránt.” TtREL, I. 1. c. fond, 522. doboz, 712/1951., valamint 523. doboz, 1066/1951. és 1074/1951.

¹⁶ CSML, 31. fond, 149. ó. e. 026/188/1952.

¹⁷ Elgondolkodtató, hogy Kádár a levele elején arra hivatkozik, miszerint „a kierőszakolt lemondásomat [...] nem tarthatom jogérvényesnek, mivel a lemondásomat Önöknek az egyházügyi hivattal is láttamoztatni kellett volna...” (Bakó-hagyaték, 1952. augusztus 10-i hitelesített másolat.) Erre csak Óvári hívhatta fel a figyelmét – más kérdés, hogy Ferenczy Károly egyházkerületi főjegyző augusztus 21-i leveléből kiderül, hogy az ÁEH engedélyére nem volt szükség.

¹⁸ „Hogyan lehet egy volt kulák és uradalmi jogtanácsos az egyházmegye világi vezetője? – Megmondtam, hogy Dr. Nagy Sándorban két évvel ezelőtt teljes egyhangúsággal az egyházmegye presbitériumai nem a volt kulákat, uradalmi intézőt választották meg egyházmegyei gondnoknak, hanem

ről” beszámoló jelentésében azt állította, hogy ugyan Bakó eleinte tagadott, de a végén hallgatólagosan elismerte a vádak nagyobb részét. Ezzel szemben az esperes az egy héttel később írott levelében¹⁹ azt közölte Péter Jánossal, hogy tételesen megcáfolta Óvári vádjait, ám mindhiába, mert ő „mindenben Kádár Imrének adott igazat”. Végül az egyházügyi főelőadó megkérdezte, mit szándékszik tenni a Kádár-ügyben, mire az esperes tudatta, hogy a püspökére bízta a továbbiakat, mire ő kijelentette: akkor más megbeszélni való nincs, „a többit intézi” Péter János és az Állami Egyházügyi Hivatal.

Óvári a fenti jelentése végén azt javasolta az ÁEH-nak és a megyei tanács VB titkárságának, hogy „...az örökbekapott Bakó Lászlót, aki a Horty-érától [sic!] maradt ránk, [a] kulák, reakciós, bethánista²⁰ esperest egyházfegyelmi-úton [...] távolíttassuk el az esperesi beosztásából és küldjük nyugdíjba, avagy még szigorúbb ítéletet [!] hozzanak személyére.”²¹ Ezzel az esperes sorsa megpecsételődött.

Még augusztus 22-én *magához rendelte* a főelőadó, és tovább faggatta. Úgy tűnik, hogy még mindig a „sáfársági alap” izgatta. Az esperes az augusztus 25-i levelében azt írja, hogy még egyszer elmagyarázta, hogy mi annak a lényege, emellett kitért Kádár Imrének a Konventtel szemben fennálló tartozására, és az állásáról való lemondására is. Utóbbival kapcsolatban azt közölte, hogy Péter János püspök hazaérkezéséig – Ferenczy Károly egyházkerületi főjegyző javaslatára – az intézkedéseket elhalasztják.

A fentiek nyilván nem nyugtatták meg Óvárit, mert ezt követően – valamelyik „sajtómunkással” – Kádár augusztus 8-i feljegyzésére támaszkodva egy igen durva, vádaskodó cikket íratott. A szegedi pártlapban, az augusztus 27-i Délmagyarországban megjelent „Bakó László esperes és az örgrófi ügyész szentszövetsége: »elsáfarkodják« saját papjaik kenyerét” című kirohanás névtelen szerzője egyebek mellett azzal vádolta az esperest, hogy a „bethánistákat” támogatja, „sáfársági hozzájárulást” szed, és gondnokával, dr. Nagy Sándorral üldözi az államhoz hű lelkészeket, például a fábiánsebestyényi Kádár Imrét. A végső konklúzió pedig az volt, hogy „...mindezek olyan tények, amelyek azt bizonyítják, hogy az egyházi palást mögé búvó reakció támadja azokat a józangondolkodású papokat is, akik hajlandók lennének a Népköztársaság békemunkájában részt venni és nem szándékosan ellene cselekedni. Az állam, a béke érdekében cselekszenek tehát azok, akik azt

---

a magyar református egyház, benne egyházmegyénk évtizedek óta buzgó és hűséges munkását.” – válaszolta bátran. Bakó-hagyaték, az esperes augusztus 19-i, 747/1952. sz. levelének másolata.

¹⁹ I. h.

²⁰ A Bethánia (CE Szövetség) az USA-ból származó, a 20. század elején Magyarországon is elterjedő lelki-megújulási mozgalom volt a református egyházon belül. Az 1903-ban alapított Bethánia Egylet a CE-mozgalomra jellemző módszereket (evangelizációk, konferenciák, csendesnapok, bibliaórák, személyes lelkigondozás stb.) kívánta meghonosítani, célja pedig „a keresztyén könyörületes szeretet gyakorlása és az igazi keresztyén élet felvirágoztatása” volt. „Ébredési góccok” főleg az ország keleti és déli részében (Zemplénben, Szabolcs-Szatmárban, Békésben, Csongrád megyében) voltak. A bethánistákat a rövid életű Országos Református Szabad Tanács életre hívója, Békefi Benő is támogatta, majd ellenük fordult. Péter János püspök bizalmasaként a nyíregyházi esperes ott „nyírta” a bethánistákat és szimpatizánsaikat, ahol csak tudta. Sajnos a bethánisták 1950 utáni története még nincs feldolgozva. Hogy Bakónak mennyi közük volt hozzájuk, lásd később.

²¹ CSML, 31. fond, 149. ő. e., 026/188/952.

követelik: akadályozzák meg azokat a mesterkedéseket, amellyel a nép ellen akarják kényszeríteni az alsópapokat.”²²

Az esperes (aki közben augusztus 25-én – Péter János engedélyével – a szíve miatt betegszabadságra ment), a cikk megjelenése után felkereste Budapesten Finta István konventi tanácsost. Ő eljár ügyében az ÁEH-nál, s azt a hírt hozta, hogy nyugodtan kezeltesse tovább magát Balatonfüreden, mert megállapodtak a Hivatallal, hogy „nyugtatják” az ügyet a püspök hazaérkezéséig.²³

Amikor Péter János augusztus legvégén hazaért a nyugati útvjáról, az esperes levélben fordult hozzá, talán abban a reményben, hogy ő majd mellé áll. Valószínűleg nem tudta, hogy a püspökének igen rossz a véleménye róla, ugyanis vele „...neki is igen sok baja van, ő tudja, hogy Bakó László a fennálló államrendszerrel nem igen szimpatizál és nevel-[te]lésénél fogva ténylegesen antiszociális lény [sic!]”²⁴ – közölte Óvári Lászlóval egy megbeszélésükön. Szeptember 10-én sikerült beszélnie a püspökkel és ekkor *felvetette, hogy lemond az esperesi tisztségéről és – esetleg – a lelkészi állásáról is*. Másnapi megbeszélésükön Péter János közölte vele, hogy nem csak Óvárinak van ellene kifogása. „Vizsgáljam meg azért egész magatartásomat, a rendszerhez stb. viszonyulásomat” – mondta neki Péter János.²⁵

Szeptember 30-án a püspök és a főelőadó Makón átbeszélték a Bakó-ügyet. Óvárinak az volt a véleménye, hogy az egyházmegye ketté szakadt: az egyik táborba az esperes és a „bethánista”, „kulák” lelkészek tartoznak, míg a másikba azok a szegényebb lelképásztorok, akik „a megegyezés szellemében dolgoznak”. Péter János nem köntörfalazott, és közölte, hogy az esperes „...viselt dolgai miatt nem maradhat”. (Ekkorra egyébként már elterjedt, hogy az esperes „a legfőbb vezetőség szemében szálka”!²⁶) A püspök ezt követően az ÁEH helyi emberének javaslatát²⁷ elfogadva felkereste a Makó-újvárosi lelképásztor, Szabó Józsefet, hogy közölje vele: neki kell elvállalnia az esperesi tisztséget. (Természetesen ő igent mondott.) Figyelemre méltó, hogy Bakó már a szeptember 22-i feljegyzésében azt írta, „többen tudják”, hogy Óvári az esperességet is és a szegedi lelkésszéget is „már felajánlotta Szabó Józsefnek”!²⁸

²² Bakó László a városi párttitkártól, megtudta, hogy semmi köze sincs a cikkhez a helyi pártvezetésnek. A helyi tanács VB elnöke, Dénes Leó ugyancsak csodálkozott, amikor ősszel elbúcsúzott tőle. Mindez azt mutatja, hogy a cikk háttérében Óvári állt (és a megyei pártbizottság).

²³ Közben azonban összegyűjtették a „sáfársági mozgalommal” kapcsolatos iratokat, nyilván azért, hogy a püspök „képben legyen”. Sajnos maguk az iratok nem maradtak meg a Püspöki Hivatal iratai között, csupán a jegyzék.

²⁴ CSML, 31. fond, 149. ó. e., 026/210/1953. A továbbiakban kiderül az iratból, hogy Bakó annak idején kifogásolta Erdei Ferenc tiszántúli főgondnokká választását – ez már-már főben járó bűnnek számíthatott...

²⁵ Bakó a püspökkel történt megbeszéléseiről az események után néhány héttel írt egy emlékiratot. Közli *Molnár*, 2005. 217–227.

²⁶ Bakó-hagyatéka, Füle János bicskei esperes október 29-i gépelt, aláírt levele.

²⁷ Utólag azt írta Óvári, hogy azért „hozta javaslatba” Szabó Józsefet, mert az volt a véleménye, hogy ő „...a Bakó László féle bethánista mozgalomnak mindig ellensége volt”. (CSML, XXXIII. 3. 31. fond, 149. ó. e., 026/200/952.) Emellett talán azért is rá esett a választás, mert az egyházügyi főelőadó makói volt és személyesen ismerhette őt.

²⁸ *Molnár*, 2005. 218.

Október elején ismét találkozott az esperes a püspökével, és természetesen a lemondásáról volt szó. „Az esperességről engedelmesen mondom le, de a Szegedről való távozást – semmivel sem tudván azt megindokolni – engedetlenül vállalnám” – mondta ekkor.²⁹ Három hét múlva (október 27-én) Debrecenben megint szóba került az esperes dolga. Ekkor nyilvánvalóvá tette a mindenképpen le kell mondania a Szeged-Kálvin téri lelkipásztori állásáról is. Pár nappal később azt is megtudta, hogy hová kell mennie: Bereczky Albert dunamelléki püspök hajlandó őt „befogadni” a Vértesaljai Református Egyházmegye egyik egyházközségébe, a mintegy ezer lelkes, színreformátus Tabajdra. November elején – már annak tudatában, hogy Fejér megyébe kell költözzön – Szabó Imrének, a Baj-ra száműzött sorstársának azt írta, hogy „...mindazt ami körülöttem és velem történt, úgy fogadtam el, mint Isten döntését; békességben és alázatban.”³⁰ Mást nem is igen tehetett...

Az esperes és az egyházmegyei gondnok egy október 31-i – az egyházmegyei közgyűlésnek címzett levelükben – közölték a tisztségükről történő *lemondásukat*, melyet a november 4-i makói lelkész-értekezleten (melyen Óvári is jelen volt) jelentettek be. Felszólalt a püspök is, és az egybegyűlt lelkipásztoroknak megmagyarázta, miért kellett lemondania Bakó Lászlónak: „...nem képviselte munkájában a megegyezés³¹ vonalát, nagyon sok esetben megegyezés ellenesen viselkedett, magaköré csoportosította a múlt rendszernek prominens egyéneit.”³² Másnap az egyházmegyei közgyűlés elfogadta a lemondást.

Sajnos arról alig lehet tudni valamit, hogy milyen visszhangja lett a lelkészek körében a lemondásának. Egyesek ebből bizonyára azt a következtetést vonták le, hogy ha sokat „ugrálunk”, hasonló sorsa juthatnak, mint ő. Régi barátja, Gönczy Béla (aki 1948-ig – mint békés-bánati esperes – a felettese volt) mindenesetre *szolidaritásból* november 7-én *lemondott*. „Ha Bakó László nem lehet esperes, én se lehetek.” – írta a vésztői esperes.³³ Példája valószínűleg nem talált követőre...

*

Mint említettem, Bakó László utódának Szabó József makói lelkipásztort szemelte ki az ÁEH megyei embere. 1952. november végén simán megválasztották esperesnek, de vele, illetve munkájával szinte kezdettől fogva elégedetlen volt a püspök – és ami fontosabb, az ÁEH helyi képviselője is.³⁴ Péter János az év végén elárulta Óváriának, hogy Szabó helyére régi bizalmasát, Munkácsy Györgyöt kívánja helyezni. Azt a lelkészt, akinek szentesi megválasztatása tipikus esete volt a *Péter János-i diktatúrának*, a presbitériumok szabad

²⁹ Uo.

³⁰ Bakó-hagyaték, november 8-i géppel írt levél másolata.

³¹ Az 1948. október 7-én aláírt, az állam és a református egyház képviselői által aláírt „egyezményről” van szó. Erről bővebben lásd Ladányi Sándor: Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról. = *Valóság*, 1994/4, 3–30.

³² CSML, 31. fond, 149. ő. e., 026/231/952. Óvári november havi jelentése. Egy korábbi jelentésből kiderül, hogy Péter János a november 4-i beszédét is előre egyeztetette az egyháziügyi főelőadóval.

³³ Bakó-hagyaték, Gönczy Béla vésztői esperes 1952. november 12-i gépelt, aláírt levele.

³⁴ Óvári László 1953. januári jelentésében az esperesről azt írta, hogy a munkája „...nem mondható a legelfogadhatóbbnak, ez az egyén elég sok kérdésben még igen ingadozó és igen sok esetben próbálkozik reakciós papok védelmére állni. Nem lép fel erélyesen a Péter János ellenes blokk ellen...” (Ezek szerint volt ilyen!) Május 5-én pedig azt jelentette, hogy bár Szabó „kezd lassan megmozdulni”, de még „igen erősen kell noszogatni”. CSML, 31. fond, 149. ő. e., 0012/34/a.

akarata semmibevételének. A szentes-központi egyházközség presbitériuma eredetileg ugyanis „a partizán módon pályázó” – szentesi származású, akkor Ózdon szolgáló – Dóczi Antalt hívta meg. Nem csak a gyülekezet nagyobb része állt mellette, hanem Gilicze László szentes-felsőpárti lelkipásztor is, de a püspök Óvári László javaslatára a nyíregyházi Munkácsy Györgyöt kívánta megválasztatni. Emiatt hiába állt ki a presbitérium Dóczi mellett, mert utólag az ÁEH megyei főelőadója Szabó József esperessel *kizárattatta* a választásból. Szeptember közepén elment a megyébe a püspök, és „kezébe vette az ügyet”: „meggyőzte” a szentesieket, hogy akkor járnak a legjobban, ha az ő jelöltjét, választják meg. (A kommunista hatalmat képviselő Óvári László úgy vélte, csak azért íratott ki új választást Péter János, hogy az egyházi főhatóság tekintélyét megőrizték, mert ha ráhagynák a presbitériumra a választást, akkor „a jövőbeni diszpozíció elé igen nagy akadályokat gördítenénk, és a presbitériumok továbbra is a behelyezések ellen csökönnyösködnének.”³⁵) Így választották meg Munkácsyt 1953. október 25-én szentes-központi lelkipásztornak, hogy alig háromnegyed év múlva átvegye az egész egyházmegye irányítását.

Ami Kádár Imre későbbi sorsát illeti, néhány hónappal később, 1952 őszén mégiscsak *elhagyta Fábiánsebestyént*. Miután hónapokig szabadságolva volt, 1952 novemberében – Péter János „bölc és jóakarató intézkedése következtében”³⁶ – meghívták az abaúji egyházmegyébe, Tiszarádra lelkipásztornak, de onnan már 1954-ben átkerült Pamlényba, majd később Szabolcs-Szatmár megyébe. A további sorsa ismeretlen.

Visszatérve Bakó László esetére, az eddig megismert források alapján úgy látom, alapjában véve két ok miatt kellett lemondania és eltávoznia Szegedről. Az egyikre nyíltan utal Óvári László az 1953. május 5-i jelentésében: „...most mutatkozott meg, hogy mennyire helyes volt eltávolítani Bakó László volt esperest, mert most jobban és szabadabban tud Péter János belenyúlni az egyházmegye irányításába, amit Bakó, a volt esperes nem engedett volna meg.”³⁷ „Ez a nagyarányú mozgás azt célozza, hogy az idáigi [sic!] bethánista vonalat és a kulák lelkészek egységét megbontsuk, [...] mert másképp Bakó László, a volt esperes bethánista egyházmegyéjét nem tudtuk volna átformálni” – indokolta felettseinek a nagyarányú „lelkész-mozgatást”.³⁸ Tehát amíg ő volt az egyházmegye vezetője, *igyekezett megakadályozni*, hogy a debreceni püspök, az állampárt egyházpolitikájának gátlástalan végrehajtója – az egyházközségek autonómiáját megszüntetve – szabadon „mozgathassa”, politikai okokból „átcsoportosíthassa” a lelkészeket. Óvári László jelentéséből kiderül: 1952–53-ban *tizennégy lelkipásztort „helyeztek át”* Csongrád megyéből Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyébe! Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Horváth János 1953 májusában elégedetten jelenthette ki: „a református egyház vezetői teljesítik a hivatal kívánságait”, a hivatal kérésére az egyház vezetősége „fellépett a reakciós papok ellen, és több papot egyházfegyelmi elé állítottak.”³⁹

³⁵ CSML, 31. fond, 149. ő. e., 0012/130.

³⁶ TtREL, I. 1. e fond, (elnöki iratok), 94. doboz, 329/1952., valamint I. 1. c fond, 529. doboz, 1896/1952. és 530. doboz, 2615/1952.

³⁷ CSML, fond, 153. ő. e., 0012/60/953.

³⁸ CSML, 31. fond, 149. ő. e., 0012/130. Az is kiderült, hogy igen nagy nehézségek árán tudtak „oda-hatni”, hogy az „importált” lelkipásztorokat a presbitériumokkal megválasszassák.

³⁹ Idézi Kiss Réka: Református egyházi perek az 1950-es és 60-as években. In: *KÚT* (Az ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola kiadványa) 2003/3–4., 233–234.

A másik – rendre visszatérő – vád ellene az volt, hogy „bethánista”, illetve „falaz” a bethánistáknak. Hogy Bakó Lászlót valójában milyen kapcsolat fűzte hozzájuk, egyelőre meglehetősen nehéz eldönteni. Mindenesetre Szabó Imre 1952-ben lemondott budapesti esperes azt írta a naplójában, hogy az 1949-es püspökválasztáskor a bethánisták őt jelölték püspöknek és csak a szegedi esperes rábeszélésére álltak Péter János mellé.⁴⁰ Ez arra utal, hogy – korabeli kifejezéssel élve – nem került „a bethánisták uszályába”. Mindazonáltal meg kell jegyeznem, hogy a Bethánia Egyesület feloszlatása után, az 1952 februárjában kiadott „Missziói szabályrendelet” formálisan lehetővé tette, hogy laikusok is végezzenek missziót, (ha „megfelelő kiképzésben” részesültek, és ha rajtuk „a szolgálatra való belső és külső elhívás jeleit az egyház felismeri”). Bakó esperes pedig nemcsak megtűrte, de mindenben támogatta a missziót, emiatt az egykori bethánisták tovább munkálkodhattak az egyház keretei közt. 1952 végéig azonban nem csak őt távolították el, hanem a bethánistákkal szimpatizáló, vagy egykor hozzájuk tartozó összes esperest is. 1953-ban egy országos esperesi értekezletet is összehívtak, amelyen „elítélték” a bethánizmust. Tehát akit „ki akartak nyírni”, azt „lebethánistázták” akkor is, ha formailag soha nem volt tagja az egyesületnek. Az ő esetében már korábban sor került erre: egy 1951 elején egy névtelenségbe burkolózó feljelentő azt állította, hogy az esperes *támogatja a titkos bethánistákat*. A szegedi pártbizottság munkatársa, Tatai István az erre írott 1951. április 6-i válaszában azt állította, hogy a Bethánia Egyesület ugyan már nem létezik, de az egyházon belül működik egy hitbuzgalmi csoport „Délvidéki Ébredés” elnevezés alatt. Ennek megalapítója Verese gyházy László battonyai lelkipásztor, „egyik fő vezetője és irányítója a csongrádi egyházmegyében Bakó László szegedi ref. lelkész, egyházmegyei esperes”.⁴¹

*

Bár az év végéig szeretett volna Szegeden maradni, Bereczky Albert ragaszkodott hozzá, hogy december 15-ig költözzön Tabajdra. (Állítólag attól tartott, hogy szegedi hívei mellett valami „rokonszenv-tüntetés” tartanak...⁴²) Néhány nappal később ez valóban bekövetkezett: december 19-én bejelentette a presbitériumnak a lemondását és a tabajdi állás elfogadását, ahol lelkészi tisztségébe 21-én – az év legsötétebb napján – iktatták be a nyugalomba vonuló Szabó János lelkipásztor helyére. Bár korábban legalább azt szeretete volna elérni Péter Jánosnál, hogy a megválasztása előtt a gyülekezet meghallgathassa, de erre nem kerülhetett sor. Tulajdonképpen mind a presbitérium, mind a gyülekezet „szák-bamacskát vett” – vagyis Bereczky püspök akaratának engedelmeskedve egy számukra ismeretlen (ámbátor jó hírű, tekintélyes) lelkészt választottak meg. A döntésüket azonban nem bánták meg. Bakó László leveleiből kiderül, hogy szeretettel fogadták, de ő ennek ellenére mindig visszavágyott a Tisza partjára – ahol nem felejtették el, aminek 1956 végén a jelét is adta a gyülekezet, illetve a presbitérium.

⁴⁰ Lásd Szabó, 2001, 190.

⁴¹ CSML, 31. fond, 148. ő. e., 21/1/458. A bethánisták elleni akcióról lásd a Hajdú-Bihar megyei egyházügyi megbízott jelentését. Közli Tibori János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története, I. 1944–1957*. Debrecen, 1995, 330–331.

⁴² Bakó-hagyaték, Füle Jánosnak, a vértessaljai egyházmegye esperesének 1952. november 19-i levele.

1956 nyarán–őszén ugyanis komoly „erjedés” indult meg az egyházon belül. Júliusban az 1948-ban félreállított Ravasz László egy Memorandumban⁴³ foglalta össze álláspontját az 1945 után történekről és összefoglalta a kibontakozás „elvi és erkölcsi előfeltételeit”. Ez viszonylag széles körben ismertté vált, több presbitérium is megtárgyalta azt. Ennek során óhatatlanul felszínre került az a korábbi gyakorlat, miszerint a gyülekezetek tiltakozása ellenére helyeztek állásba lelkészeket, míg a hatalomnak nem tetszőket elhelyezték. Október második felében az események felgyorsultak, mind többen hangoztatták, hogy Ravasz László és Révész Imre vissza kell, hogy kerüljön a püspöki székbe. Erre ugyan nem került sor (egyikőjük sem vállalta), de a forradalom váratlan kitörése előtt négy nappal az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa arról határozott, hogy azokban az esetekben, „amikor kétségen kívül megállapítható, hogy a méltánytalan hátrátétel” *politikai okokból, személyi önkényeskedésből* stb. történt, „a méltánytalan hátrányt az összes törvény-adta lehetőségek felhasználásával jóvá kell tenni.”⁴⁴

Bár a forradalmat hamar leverték, de az egyházban sokan abban reménykedtek, hogy – már csak azért is, mert az exponált rákosista vezetők: Péter János és Kiss Roland lemondtak – a belső megújulás nem akasztható meg. Mivel pedig az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsának idézett október 19-i határozata még érvényben volt, erre történő hivatkozással a december 2-i gyűlésén a Szeged-Kálvin-téri református egyházközség presbitériuma egyhangúlag Bakó László *rehabilitációja* mellett határozott.⁴⁵ Január 1-jén az újabb presbiteri gyűlésen egy II. sz. lelkészi állás létesítése mellett döntöttek, hogy ha visszatér a régi helyére Bakó, ne kelljen meneszteni az utódát, Kádár Lászlót. (Ezeket a határozatokat az egyházmegye elnöksége jóváhagyta és felterjesztette az egyházkerületre, de onnan válasz sohasem érkezett.⁴⁶) A rehabilitációjáról szóló híreket nagy örömmel fogadta az elűzött lelkész, és amikor 1957 elején Szegeden járt, Munkácsy György esperessel (aki novemberben még bejelentette, hogy lemond esperesi tisztségéről, ám természetesen ő is meggondolta magát), és a presbitériummal megállapodtak abban, hogy ő visszakerül a régi állásába, míg Kádár László fog kerülni a II. sz. állásba. Eleinte úgy tűnt, hogy ezt a megoldást az egyházvezetés is támogatja. Gaál István esperes, püspökhelyettes (aki a lemondott Péter János helyett az egyházkerületet ideiglenesen irányította) azonban kijelentette, hogy „be akarja magát biztosítani”, és előzőleg beszél az ÁEH illetékesével az ügyről.⁴⁷

Csak hogy a „visszarendeződés” tavaszra teljessé vált a református egyházban is. 1957. február 18-án az Egyetemes Konvent elnökségének körlevele kimondta a magyar református egyház éles elhatárolódását az „ellenforradalmi törekvésektől”, és tájékoztatta a gyülekezeteket az év elején a Művelődésügyi Minisztérium alá rendelt Egyházügyi Hivatallal folytatott tárgyalásairól. Március 22-én a tiszántúli egyházkerület esperesi és gondnoki értekezlete Debrecenben tartott ülésén elhatárolta magát a forradalom napjaiban létrehozott Református Megújulási Mozgalomtól,⁴⁸ bizalmát fejezte ki Péter János püspök

⁴³ Közli *Válogatott kövek...*, 426–430.

⁴⁴ TtREL, I. 1. c. fond, 543. doboz, 2031/1956.

⁴⁵ Bakó-hagyaték, hitelesített kivonat az 1956. december 9-i presbiteri gyűlés jegyzőkönyvéből.

⁴⁶ A debreceni Püspöki Hivatal iratanyagában nincs nyoma, hogy foglalkoztak volna a Bakó-üggyel.

⁴⁷ Bakó-hagyaték, a Bereczky Albertnek írott 1958. március 7-i levél másolata.

⁴⁸ Bővebben lásd Ladányi Sándor bevezető tanulmányában az *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–57-es esztendőkhöz*. Dokumentumok a Református

íránt, és kérte, hogy az egyházkerületi közgyűlésig foglalja el püspöki hivatalát. (Ő ezt elhárította magától, s lemondását az egyházkerületi közgyűlés december 20-án elfogadta.)

Ezek után 1957 tavaszán–nyarán hiába sürgette Bakó László ügyének a rendezését, mert nem történt semmi sem. Végül az ősz folyamán kiderült, hogy Gaál szabályosan szabotálja azt, hogy a rehabilitációjának kérdése az ÁEH elé kerüljön.⁴⁹ Bár arra lehetett hivatkozni, hogy a presbitérium hivatkozása alapját képező konventi határozat az „ellenforradalom” kitörése előtt négy nappal született – ez mit sem segített. A püspökhelyettes végül azt írta, hogy a Szegedről elűzött lelkész személyesen forduljon a világi hatóságokhoz ügye rendezése érdekében – de nyilvánvaló volt, hogy magának semmi esélye sem lesz. (Munkácsy esperes szerint a megyei egyházügyi főelőadó ellenezte a rehabilitációját. Ebben lehet valami, ugyanis rehabilitálása, az ÁEH helyi megbízottjainak, Óvári Lászlónak és Csakmag Györgynek is felsülést jelentett volna – ezt pedig nem lehetett megengedni. Bakó László inkább arra gyanakodott, hogy Munkácsy mesterkedése következtében nem térhetett vissza a Tisza partjára. Valószínűleg mindkét feltételezés igaz...⁵⁰)

Egy darabig ígérek ugyan elhangzottak (a Szeged-Kálvin téri egyházközségnél szerettek volna létesíteni számára egy második lelkészi állást), de érdemi lépés az ügyében nem történt. 1958 őszére az is kiderült, hogy az új debreceni püspök, Bartha Tibor *határozottan ellenzi* a Szegedre történő visszakerülését, arra hivatkozva, hogy az állami hatóságoktól úgy sem kapna engedélyt a városban történő letelepedéshez.⁵¹ Kollaboráns utóda, Munkácsy György esperes bezzeg a városba kerülhetett: 1959 júliusában a Szeged-Kálvin-téri református egyházközségnek ő lett a lelkipásztora.

Már a nyugdíjazását intézte 1960-ban, amikor megint „ügye” keletkezett. November közepén az egyik úttörő órs buzgó vezetője (mellesleg: a harangozó fia!) azzal vádolta meg, hogy a hittanóráról jövet megpofozta őt.⁵² Azt ugyan hamar ki lehetett volna deríteni, hogy ebből semmi sem igaz, de a Fejér megyei tanács VB úgy látta, eljött az idő, hogy megszabaduljanak tőle. Felszólították Radics József esperest, hogy alkalmazzanak fegyelmi szankciót ellene, ami *írásbeli intés* formájában meg is történt. Csakhogy a veszp-rémi pártlapban – egy, a korra jellemző aljas stílusú cikkben⁵³ – megvádolták, hogy lelki és fizikai terrort alkalmaz a gyermekekkel szemben, emiatt pedig mégis csak *el kellett hagynia a falut*, és még a nyugdíja is kétségessé vált.

Végül, mivel Szegeden nem telepedhetett le, az egyik, Debrecenben élő fiához költözött a feleségével. (Még ehhez is a debreceni püspök, Bartha Tibor jóindulatára volt szükség...) Így tehát az a Bakó László, aki 30 éven át szolgálta a szegedi református közösséget, a városát, élete utolsó éveit nem tölthette szeretett városában, 1968-ban távol onnan, Debrecenben hunyt el.

Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből című kötetben. (Budapest, 2006., 66–76.)

⁴⁹ Lásd a Bereczky Albertnek írott 1958. március 7-i levelet. Bakó-hagyaték, sz. n. másolat.

⁵⁰ Bakó-hagyaték, Bakó László 1958. december 10-i levele gyermekeihez.

⁵¹ Bakó-hagyaték, Radics József esperes 1958. november 28-i levele és TtREL, I. 1.c fond, 548. doboz, 420/1958.

⁵² A történetet lásd a Radics József esperesnek címzett november 19-i levelében. Bakó-hagyaték, 117/1960. sz.

⁵³ *Fejér Megyei Hírlap*, 1960. november 29. („Áldás, békesség és a kapufélfa”).